
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(497.5)"1929-1934"

DOI 10.31654/2520-6966-2018-10i-92-304-313

О. П. Моціяка

магістрантка II курсу спеціальності "Історія та археологія"
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Виникнення усташсько-домобранського руху та його програмні документи

Стаття присвячена виникненню усташсько-домобранського руху та аналізу його основних програмних документів. Автором усташство одночасно розглядається як національний хорватський рух та головна військова сила противників югославського режиму на чолі з Анте Павеличем. Проведено порівняльний опис різних версій дати утворення усташства: від свідчень безпосередніх очевидців згаданих подій (спогади Анте Павелича) до сучасних концепцій (Томіслав Йонич). Програмні документи ("Статут", "Усташсько-домобранські принципи" та безліч "Приписів") автор аналізує відповідно до правил національного хорватського руху, що зазначені в них. Таким чином, було виявлено особливості ідеології, політичних поглядів, ставлення до всього хорватського народу та інших націй, державного устрою майбутньої Хорватії, а також головні риси військової дисципліни в усташському війську, зовнішній вигляд членів руху та їх поведінку щодо один одного й ворогів. Переглядаючи документи, можна прийти до висновку, що усташський рух із самого початку прагнув до утворення незалежної хорватської держави. Стаття охоплює перший етап боротьби усташів на шляху до власної мети.

Ключові слова: усташі, домобранство, націоналізм, націоналістичний рух, поглавник.

Утворення національних держав – це об'єктивна історична і загальносвітова тенденція, яку неможливо зупинити. Історія міжвоєнної Югославії (1918–1939 рр.) є, до певної міри, прикладом не зовсім добровільного перебування націй у рамках багатонаціональної

держави, де серби були аж надто домінуючою нацією. Прагнення хорватів до більшої автономії, до відновлення втраченої колись державності складало головний зміст їхньої національної самосвідомості. Це призвело до виникнення національного руху усташів та утворення ними Незалежної держави Хорватія.

Наразі актуальним є питання утворення національних рухів, які в майбутньому спричинили втілення в життя не лише ідеологічних, а й державницьких ідей. Спробуємо розглянути дану проблему на прикладі усташських хорватів.

Усю історіографію досліджуваної проблеми можна розділити на декілька груп. До першої групи можна віднести історичні розвідки в Югославії від 1945 р. і до розпаду на початку 1990-х рр. Ці роботи (в т. ч. і в Хорватії) можна віднести до марксистської за духом історіографії, яка розглядала проблеми самовизначення націй крізь призму інтернаціоналізму, дружби народів і класового підходу до національного питання.

Другу групу складає хорватська емігрантська (до 1990-х рр.) та власне історіографія вже суверенної Хорватії. Емігрантська історіографія стояла на засадах етнічного націоналізму та абсолютизувала і пошановувала історичний досвід Незалежної держави Хорватія (НДХ), відходячи від об'єктивності та виправдовуючи злочини режиму А. Павеліча. Ф. Йеліч-Бутіч найбільш детально з-поміж усіх описує передумови та виникнення усташства, апелюючи до першоджерел [3]. Хр. Маткович у комплексному дослідженні з історії НДХ присвячує розділ і виникненню усташського руху [4]. Т. Йонич проводить аналіз основних програмних документів та дає їм власну оцінку [12]. Третю групу складає західноєвропейська й американська історіографія, яка є об'єктивною і поміркованою в оцінках цього періоду історії Югославії. У даній статті було використано праці А. Бінга [6] та П. Радана [9].

До четвертої групи можна віднести радянську історіографію, а також сучасні сербську і російську історичну науку, які після Другої світової війни майже не відійшли від усталених стереотипів марксистсько-ленінської історіографії стосовно подій в Югославії. Саме тому автором було обрано працю одного з небагатьох об'єктивних та неупереджених істориків – В. І. Фрейдзона [5].

Джерельну базу нашого дослідження становлять фонди Хорватського державного архіву [10] нарративні джерела. До останніх, зокрема, належать спогади очевидця описаних подій – Рудольфа Хорвата [11].

У зв'язку з фактичною відсутністю в Україні праць на тематику усташства ми поставили собі за мету розкрити в даній статті витоки

цього хорватського національного руху. Новизна праці полягає у створенні повноцінного аналізу виникнення усташського руху та його основних програмних документів.

Ще в 1920-х рр. Хорватська партія права відстоювала принципи теорії хорватського державного права, вперто відкидала югославізм і апелювала до права націй на самовизначення. А після вбивства лідера Хорватської селянської партії С. Радича у статті "Десять чорних років", опублікованій у газеті "Hrvatske pravo" від 17 листопада 1928 р., лідер партії права А. Павелич підкреслював, що нещастя хорватського народу пов'язані зі зреченням власного імені (а відповідно, і власної хорватської ідентичності) та розривом з традицією історичного державного права, під яким він розумів втрату атрибутів хорватської державності в Королівстві СХС [9, с. 11–12].

Після від'їзду голови Партії права Анте Павелича в еміграцію в Югославії остаточно запанував режим диктатури короля Александра, а самому Павеличу та його колезі по партії Густаву Перчевіцу був заочно оголошений смертний вирок. Однак дістатися їх було нелегко, тож ця дія з боку белградського уряду була чистим популізмом. Водночас Павелич та його послідовники не припинили активних дій щодо здобуття хорватами незалежності навіть в еміграції. Зокрема, 20 квітня 1929 р. Павелич від імені хорватів підписав з македонськими націоналістами Софійську декларацію. У ній зазначалося, що обидва народи виступають проти наявних зараз гнітючих режимів та всіма силами намагатимуться здобути політичну свободу та незалежність Хорватії і Македонії. Також відбувалося налагодження контактів з фашистським режимом Муссоліні в Італії. Незважаючи на спроби белградського уряду скомпрометувати Павелича в очах італійців, у них давно були свої плани на створену в майбутньому незалежну Хорватію [3, с. 52–62].

Стосовно ж нового політичного руху "Ustaša", заснованого А. Павеличем, то думки дослідників розходяться щодо дати його виникнення. За однією версією, у грудні 1928 р. А. Павелич створив підпільну бойову організацію "Hrvatski Domobran" ("Хорватське військо"), а в січні 1929 р., після введення королем Александром надзвичайного стану, емігрував. Самі усташі виникнення організації відносять до 7 січня 1929 р., коли нібито було прийнято "Статут усташської хорватської революційної організації". Інші історики датують появу "Статуту" організації 1932 р. [12, с. 36]. Т. Йонич зазначає, що організація усташів могла з'явитися не раніше другої половини 1930 р. [7, с. 10]. Варто відзначити те, що сам А. Павелич у своїх спогадах не називає точної дати утворення руху. Під 1929 р.

він, описуючи тяжку політичну ситуацію, що настала в Югославії після утвердження диктатури, зазначає, що вона була проголошена з метою ліквідувати хорватський народ як етнічну одиницю і на це буде витрачено стільки часу, скільки буде потрібно. Тому, на його думку, настав час організувати рух, що допоможе звільнити батьківщину від гніту диктатури. З цією метою він оголошує про план створення організації під назвою "Ustaša", яка повинна "боротися проти диктатури та тогочасного ярма за звільнення хорватського народу і повторне утворення незалежної Хорватії. Далі говориться, що організація "була утворена і проголошена", тобто дається явно зрозуміла дата – 1929 р., хоч і без числа та місяця [4, с. 432–433].

Сам термін "Ustaša" у широкому значенні трактується, як "повстанець" [2, с. 317]. Цікавим з цього приводу є пізніший запис самого Павелича, який зазначає, що назва "усташа" зустрічається ще в 1878 р. у боснійській військовій пісні. Можна припустити, що тоді усташами називали боснійсько-герцеговинських мусульман, котрі зі зброєю боролися проти австро-угорської окупації [1, с. 112–113]. Згодом цей термін набуває нового значення – поборник незалежності власної держави, революціонер. Саме на цьому етапі, на думку, А. Бінга, закінчується перша фаза самоствердження свідомості хорватського народу і починається друга: від утворення організації усташів до її занепаду разом з Незалежною державою Хорватія (НДХ) у 1945 р. [6, с. 133–134].

"Статут" визначав "Ustaša" як хорватську революційну організацію і був документально затверджений 1932 р. Він складався з 5 розділів (задачі руху, склад організації, членство, присяга та головні установи) та 13 підпунктів. Окрім цього, основними документами усташсько-домобранського руху були: "Пропис про усташську дисципліну", "Пропис про витрати усташської організації, фінанси та присягу", "Пропис про усташський однострій", "Пропис про повернення на батьківщину", "Службовник усташського війська" та інструкції щодо "Техніки революції" [9, с. 45–47].

Аналізуючи "Статут", можна прийти до висновку, що усташський рух багато в чому повторював і посилював ідеологічні засади колишньої партії права: незалежна хорватська держава як політична мета, для досягнення якої можна використати збройну боротьбу і тероризм; католицизм як ідейна основа руху; авторитарний культ абсолютного лідера-полководця (поглавника – за аналогією з дуче і фюрером) та ін. [8, с. 56–57]. За ієрархію на чолі стояв Поглавник, тобто сам Анте Павелич, що у свою чергу очолював ще й Головний усташський стан (ГУС). Далі, від нижчого до вищого, ішли табори

(юрисдикція яких поширювалася на райони), логори (юрисдикція над муніципалітетами) та стожери (юрисдикція над жупами). На їх чолі відповідно стояли таборничі, логорничі та стожарничі. Щоправда, така ієрархія буде введена лише в 1942 р., а до цього про неї не згадується [6, с. 134–135].

Центральне місце в ідеології усташського руху посідав етнічний націоналізм. В основі усташської "національної концепції" лежали уявлення про самобутність хорватського народу, його особливу місію, про природу хорватської ідентичності, а також уявлення про необхідність створення моноетнічної хорватської держави, яка охоплюватиме всі землі, які є, на їхню думку, хорватськими [5, s. 521–523].

Одним з найважливіших постулатів, які лягли в основу усташської концепції держави, стала ідея безперервності хорватської державності. У "Принципах хорватського усташського руху" стверджувалося, що хорватський народ, прийшовши на Балкани, "відразу ж заснував власну державу зі всіма атрибутами державності [...] Свою державу [...] хорватський народ зберігав через віки аж до кінця [Першої] світової війни" [10, с. 181]. А сам А. Павелич у "Хорватському питанні" писав: "Хорвати не змиряться з югославською державою [...] Ця держава заснована проти волі хорватського народу" [10, с. 183].

За словами Павелича, хорватський народ із самого початку був вільним і, попри всі труднощі, був таким до закінчення Першої світової війни, доки створене 1 грудня 1918 р. Королівство СХС не поглинуло його. На відміну від інших південних слов'ян, він належить до західної культури та цивілізації і має прагнути вирватися з-під сербського ярма [6, с. 127–128].

Окремо можна виділити ще один документ, написаний А. Павеличем – "Усташсько-домобранські принципи", що складався з 15 пунктів (складені десь у 1933 р.). Принципи виголошували про історичне право хорватського народу на утворення власної незалежної держави, що узгоджується з головною державотворчою метою руху. Цьому присвячено перші 6 пунктів, у яких коротко розповідається про історичний розвиток Хорватії та які явно характеризуються антисербською позицією. Далі, у пунктах 7, 8, 9, 10 вказується, що хорватський народ є суверенним і має право на власну державу і розвиток як єдина спільнота. Підкреслюється, що ніяка інша держава не має права існувати на національних хорватських землях. Про західну орієнтацію майбутньої Хорватії розповідає пункт 12, де зазначається, що "хорватський народ належить до західної культури та західної цивілізації". Пункт 13 спеціально присвячено селянству, яке має

становити основу майбутньої хорватської держави. Пункт 15 підтверджує цей тезис, додаючи тільки, що від селянства весь хорватський народ мусить перейняти успішне ведення господарства та дружнє життя. У свою чергу пункти 11 та 14 демонструють, що в майбутній державі вся власність належатиме народу і тільки йому, що співвідноситься з пунктом 2 "Статуту" та наближує, таким чином, її характер до тоталітарного [9, с. 57–83].

Щодо інших документів, то, наприклад, "Пропис про усташську дисципліну" строго її регламентував, визначаючи у випадку порушення суворе покарання у вигляді навіть смертної кари. Також обов'язковою була конспіративність організації, яку не міг порушити жоден її член. Зрозуміла річ, на той час це зумовлювалося небезпечною політичною ситуацією, що склалася в Югославії та Європі загалом. "Пропис про повернення на батьківщину" пропонував 7 кроків, які б допомогли хорватам знову почуватися господарями у своїй державі (робити все можливе проти белградської влади, скрізь поширювати усташську ідеологію, встановити контакти в інших країнах тощо). "Пропис про витрати усташської організації, фінанси та присягу" показує, яким є задуманий устрій усташства на батьківщині та за кордоном. Він у принципі повторює пункт 2 "Статуту". "Пропис про усташський однострій" вказує, що кожен, хто вступить до організації, буде навчений військовій справі та озброєний. Уперше згадується зовнішній вигляд типового усташського воїна [6, с. 136–139].

Детально описує усташську організацію в еміграції "Службовник усташського війська". Зокрема, він показує, що вона існувала у широкому та вузькому розуміннях: як звичайна політична організація та як військо, яке було ніби її окремим органом. Найімовірніше, датою його появи можна назвати 1 січня 1932 р. З цього документа видно, що Павелич намагався пов'язати усташів з хорватськими військовими традиціями, тому і повернувся до старої воєнної термінології (усташі, логори, табори, стожери тощо) [9, с. 48–50]. У зв'язку з тим, що новостворена організація, судячи з усього, мала на меті передовсім диверсійно-збройну боротьбу проти югославської влади, логічно виглядає наявність документу "Техніка революції", виданому в 1932 р. У ньому описувалися "технічні засоби", необхідні для реалізації намічених організацією планів. Дивлячись на її подальші дії, можна прийти до висновку, що малися на увазі теракти та політичні вбивства. Як бачимо, діяльність усташів на першому етапі мала бути орієнтована на військову боротьбу проти існуючого режиму в Югославії, що включала також і нелегальні методи боротьби [6, с. 141–143].

Із самого початку діяльності усташі були заклопотані проблемою єдності хорватських земель. У першій половині 30-х рр. ХХ ст. А. Павелич неодноразово заявляв не тільки про право хорватів на власну державність, але й прагнув довести права хорватів на володіння значними територіями на Балканах. У 1932 р. у одному з перших номерів газети "Ustaša" А. Павелич писав, що усташі борються, щоб до складу хорватської держави увійшли Далмація, Срем і Герцег-Босна, а в "Хорватському питанні" він стверджував, що до вторгнення турків "в період національної династії і персональної унії з Угорщиною Хорватія простягалася від річок Мура, Драва і Дунай на півночі до Дрини [...] на сході і Адріатичного моря на південному заході" [10, с. 190].

В. Віперман у своїй праці про європейський фашизм зазначав, що своїми утопічно-реакційними намірами і своєю радикальною та безкомпромісною волею до знищення усташі нагадують німецький "радикальний фашизм", але вони водночас багато в чому від нього ж і відрізняються. Насамперед цій партії бракувало антикапіталістичної складової, та й антикомуністичний компонент у її діяльності був доволі слабким. Виникнення, соціальний склад та функціонування усташів зумовлювалося не стільки мотивами класової боротьби, скільки передусім боротьбою національностей. Саме цим усташі суттєво відрізнялися від "звичних фашистських" рухів в Італії, Австрії та Угорщині, а їхні національно-релігійні настанови є доволі близькими до румунської "Залізної гвардії" [11, с. 121].

Таким чином, усташський рух, який виник на рубежі 20–30-х рр. ХХ ст., з самого початку свого існування чітко окреслив свою мету – створення незалежної хорватської держави. Ідейною основою усташського руху був хорватський варіант етнічного націоналізму. У своїх основних програмних документах організація чітко визначила військовий характер організації та можливість нелегальних методів боротьби. Перша фаза – ще не державної, але вже політичної діяльності усташів розпочалася.

Література

1. На путях к Югослави: за и против. Очерки истории национальных идеологий югославянских народов. Конец XVIII – начало XX вв. / отв. ред. И. В. Чуркина. Москва: Индрик, 1997. 416 с.
2. Станоевич Бр. Усташский министр смерти: Анатомия преступления Андрия Арткуовича / пер. Н. А. Гиренко. Москва: Прогресс, 1989. 248 с.
3. Jelić-Butić Fikreta. Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska (1941–1945). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1977. 332 s.
4. Matković Hrvoje. Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002. 332 s.

5. Фрейдзон В. И. О хорватской историографии 1950–1980-х годов по национальной идеологии до возникновения Югославии. *Славяноведение*. 1999. № 5. С. 78–87.

6. Bing Albert. Samoodređenje naroda i koncepcije hrvatske državnosti u kontekstu Drugog svjetskog rata – refleksije povijesnog kontinuteta. *Zavod za hrvatsku povijest*. 2013. Vol. 45. S. 129–154.

7. Ivanišević Alojz. Kao guske u maglu? Položaj Hrvatske u prvoj jugoslavenskoj državi. Između mita ta istvarnosti. *Zavod za hrvatsku povijest*. 2010. Vol. 42. S. 305–354.

8. Matković Stepan. Politički odnosi Josipa Franka i frankovaca prema radičevskoj ideologiji. *Zavod za hrvatsku povijest*. 1999–2000. Vol. 32–33. S. 277–283.

9. Radan Peter. Constitutional experimentation and the national question interwar Yugoslavia. *Istorija 20 veka*. 2011. № 3. S. 25–38.

10. Poglavnikov ured GUS-a 1941 / Propisnik o zadaći, ustrojstvu, radu i smjericama. *Hrvatske državne arhiv (HDA)*. – F.HR-HAD-249 "Ustaša". Hrvatski narodoošobodilački pokret. 1930–1945. Kut. br. 1. Ured poglavnika. 1941.

11. Horvat Rudolf. Hrvatska na mučilištu. Zagreb: Školska knjiga, 1992. 648 s.

12. Jonić Tomislav. Postanak i djelovanje ustaškog pokreta do 1941. 2001. URL: http://www.tomislavjonjic.iz.hr/V_15_jareb.html

References

1. CHURKINA, I. V. (ed.) (1997) Na putyah k Jugoslavii : za i protiv. Ocherki istorii natsional'nykh ideologiy yugoslavskikh narodov. Konets XVIII – nachalo XX vv. – *On the road to Yugoslavia: for and against. The essays on the history of national ideologies of the Yugoslav peoples. The end of the XVIII – early XX centuries*. Moscow: Indrik. (In Russian).

2. STANOEVIČ BR. (1989) Ustashski ministr smerti: Anatomija prestupleniya Andriya Artukuovicha. – *Ustashi Minister of Death: Anatomy of Andriy Artukuovich's Crime*. Moscow: Progress. (In Russian).

3. JELIĆ-BUTIĆ F. (1977) Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska (1941–1945). – *Ustasha and the Independent State of Croatia*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber. (In Croatian).

4. MATKOVIĆ HR. (2002) Povijest Nezavisne Države Hrvatske. – *The history of the Independent State of Croatia*. Zagreb : Naklada Pavičić. (In Croatian).

5. FREIDZON V. I. (1999) O khovratskoy istoriografii 1950-1980-kh godov po natsional'noy ideologii do nastupleniya Jugoslavii. – About the Croatian historiography of the 1950s-1980s in the national ideology before the advent of Yugoslavia. *Slavyanovedenje - Slavic Studies*. No. 5. p. 78-87. (In Russian).

6. BING A. (2013) Samoodređenje naroda i koncepcije hrvatske državnosti u kontekstu Drugog svjetskog rata – refleksije povijesnog kontinuteta. – The self-determination of the people and conception of Croatian statehood in the context of the Second World War - reflections of the historic continent. *Zavod za hrvatsku povijest. - Department of Croatian History*. No. 45. p. 129-154. (In Croatian).

7. IVANIŠEVIĆ A. (2010) Kao guske u maglu? Položaj Hrvatske u prvoj jugoslavenskoj državi. Između mita ta istvarnosti. - Like hazelnuts? The position of Croatia in the first Yugoslav state. Between the myth of that unity. Zavod za hrvatsku povijest. - *Department of Croatian History*. No. 42. p. 305-354. (In Croatian).

8. MATKOVIĆ ST. (1999-2000) Politički odnosi Josipa Franka i frankovaca prema radičevskoj ideologiji. – The political Relationships between Josip Franko and Frankovic towards Radicevic Ideology. Zavod za hrvatsku povijest. - *Department of Croatian History*. No. 32–33. p. 277–283. (In Croatian).

9. RADAN P. (2011) Constitutional experimentation and the national question interwar Yugoslavia. Istorija 20. veka. – *The history of the 20th century*. No. 3. p. 25–38.

10. Poglavnikov ured GUS-a 1941 / Propisnik o zadaći, ustrojstvu, radu I smjernicama / Hrvatske državne arhiv (HDA).–F.HR-HAD-249 "Ustaša". Hrvatski narodoooslobodilački pokret . 1930–1945. Kut. br.1.– Ured poglavnika. 1941.

11. HORVAT R. (1992) Hrvatska na mučilištu. – *Croatia in torture*. Zagreb : Školska knjiga. (In Croatian).

12. JONIĆ T. (2001) Postanak i djelovanje ustaškog pokreta do 1941. – *The posture and activity of the Ustasha movement until 1941*. Available from: http://www.tomislavjonjic.iz.hr/V_15_jareb.html. [Accessed: 20th January 2018]. (In Croatian).

О. П. Моцияка

магистрантка II курса специјалности "Историја и археологија"

Нежинског државног универзитета имени Николаја Гогоља

Возникновение усташко-домобранского движения и его программные документы

Статья посвящена возникновению усташко-домобранского движения и анализа его основных программных документов. Автором усташтво одновременно рассматривается как национальное хорватское движение и как главная военная сила противников югославского режима во главе с Анте Павеличем. Проведено сравнительное описание различных версий даты образования усташства: от свидетельств непосредственных очевидцев упомянутых событий (воспоминания Анте Павелича) до современных концепций (Томислав Йоничи). Программные документы ("Устав", "Усташко-домобранские принципы" и множество "Предписаний") автор анализирует в соответствии с правилами национального хорватского движения, указанными в них. Таким образом, были выявлено особенности идеологии, политических взглядов, отношения ко всему хорватского народа и других наций, государственного устройства будущей Хорватии, а также главные черты воинской дисциплины в усташской армии, внешний вид членов движения и их поведение относительно друг друга и врагов. Просматривая документы, можно прийти к выводу, что усташко движение с самого начала стремилось к образованию независимого хорватского государства. Статья охватывает первый этап борьбы усташей на пути к своей цели.

Ключевые слова: *усташи, домобранство, национализм, националистическое движение, поглавник.*

O. P. Motsiaka

Master of Secondary Degree in History and Archeology,
Nizhyn Gogol State University

The origin of the ustash-domobran movement and its program documents

The article is devoted to the emergence of the Ustash-Domobran movement and analysis of its main program documents. The author is at the same time considered it as a national Croatian movement and as the main military force of opponents of the Yugoslav regime led by Ante Pavelic. The article deals specifically with the period of its activity in emigration. A comparative description of different versions of the date of the formation of the Ustashes was made: from the evidence of the direct eyewitnesses of the mentioned events (memories of Ante Pavelic) to modern concepts (Tomislav Jonich). The author analyzes the program documents (the "The Charter", "The Ustash-domobran principles" and many "Prescriptions") in accordance with the rules of the national Croatian movement indicated in them. Thus, features of ideology, political views, attitude to the entire Croatian people and other nations, the state structure of the future Croatia, as well as the main features of military discipline in the Ustash army, the appearance of the members of the movement and their behavior relative to each other and enemies were revealed. In addition, the main idea is to prove the Croats' right to own large areas in the Balkans. Looking through the documents, one can come to the conclusion that the Ustash movement from the very beginning was striving for the formation of an independent Croatian state. The article covers the first stage of the struggle of the Ustashes on the way to its goal.

Key words: *Ustashes, Domobran, nationalism, nationalist movement, poglavnik.*